НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Бєлякова Світлана Миколаївна

УДК 159.922-055.76

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ БЛИЗНЮКІВ У ПЕРІОД ДОРОСЛІШАННЯ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник кандидат психологічних наук, доцент
Хомич Галина Олексіївна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
професор кафедри психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Помиткін Едуард Олександрович
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, завідувач відділу педагогічної психології і психології праці

кандидат психологічних наук, доцент
Слободянюк Ігор Антонович
Київський національний університет ім.Тараса Шевченка,
доцент кафедри психології розвитку

Захист відбудеться «19» січня 2010 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий « 11 » грудня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Л. В.Долинська

Підписано до друку 08.12.2010 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 23.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства, в зв'язку з різноманітними кризовими явищами, особливо актуальними є дослідження, пов'язані з особистісним зростанням молодої людини. У нинішньому освітньому просторі все більшого розповсюдження набуває міждисциплінарний підхід до проблеми розвитку людини, що допускає інтеграцію конкретних наукових знань, які належать до різних галузей – вікової фізіології, генетики, психології розвитку. Інтеграційні процеси в освіті, зокрема, у психології, змушують переглядати уявлення про співвідношення біологічного і соціального в розвитку людини, що потребує нових теоретично обґрунтованих, здобутих експериментально та перевірених практично, висновків. Для здобуття останніх найбільш доцільним науковим об'єктом вивчення прийнято вважати близнюків, які є своєрідною моделлю генетичної тотожності індивідів. Спеціального дослідження потребує особистісний розвиток близнюків, котрі тривалий час перебувають у парі, особливо в період інтенсивного особистісного становлення, який припадає на підлітковий вік.

Аналіз наукової літератури показав, що проблема розвитку близнюків залишається надзвичайно актуальною. У зарубіжній психології відомі дослідження, основою яких є близнюковий метод (Ф. Гальтон, Е. Поль, Л. Кун). Цей метод спрямований на постановку такого полісимптоматичного діагнозу схожості як порівняння визначених фізичних ознак, що спадково обумовлені (Г. Сіменс, О. Фершуер). Метод розрізнення монозиготних (МЗ) і дизиготних (ДЗ) близнюків був важливим для їх подальшого вивчення, оскільки дозволяв проводити кроскультурні дослідження і вивчати значний масштаб обстежуваних.

На сьогодні існує декілька напрямів вивчення близнюків. Так, в межах першого напряму досліджуються методологія генетичної психології (С. Максименко), психологія індивідуальних відмінностей, співвідношення віку й генотипу та середовища в показниках IQ близнюків (М. Єгорова); детермінанти індивідуальних особливостей когнітивних характеристик і психологічна структура діяльності близнюків (Н. Зирянова, С. П'янкова); вплив соціально-психологічних факторів на індивідуальні особливості близнюків та їх внутрішньопарну схожість за психологічними параметрами (І. Іскольдський); онтогенетика індивідуальності людини (Т. Марютіна); індивідуальні особливості потенціалів мозку і роль генотипу у їх формуванні (С. Малих), порівняльний аналіз мисленнєвої діяльності у близнюків (Є. Мухаматуліна); феноменологія розвитку і буття особистості (В. Мухіна); аналіз динаміки впливів середовища в близнюкових дослідженнях (С. Малих, Л. Куравський); аналіз впливів середовища на формування характерологічних особливостей близнюків (В. Фрідріх). Ці експериментальні дослідження мають переважно лонгітюдний характер.

Другий напрям вивчення пов'язаний з використанням близнюкового методу в його класичному варіанті для порівняння близнюків із однонародженими дітьми – з метою виявлення у дітей властивих лише їм особливостей, зокрема, своєрідності формування самосвідомості у близнюків і дітей-погодків (М. Антонець, Л. Сергієнко); виявленням ролі середовища і спадковості у формуванні індивідуальності людини (І. Равич-Щербо); установленням природи

міжіндивідуальної мінливості якісних особливостей емоційності (В. Семенов); обґрунтування витоків індивідуальних відмінностей людини (Н. Тализіна).

До третього напряму можна віднести дослідження, в яких основна увага приділялася визначенню ролі спадковості та середовища (своєрідності генотипу, соціальним контактам і так званій «близнюковій ситуації») у розвитку пізнавальної сфери, зокрема, ролі гено- і паратипічних факторів у формуванні окремих сторін інтелектуальної діяльності (Н. Контоністова); впливу генотипу на формування індивідуальних особливостей орієнтувальної реакції людини (Б. Кочубей); мовленнєвому розвитку дітей-близнюків (Д. Чернов).

Здійснений аналіз наукових праць показав, що залишаються малодослідженими питання, пов’язані з особливостями міжособистісних взаємин близнюків, їх включенням у групову діяльність. Вимагає спеціальних досліджень специфіка впливу близнюкової ситуації на соціалізацію та особистісний розвиток близнюків періоду дорослішання.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатня експериментальна розробленість та перспективність і зумовили вибір теми дослідження**:** «Соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку близнюків у період дорослішання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема входить до плану науково-дослідної роботи кафедри загальної та практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» за напрямом «Розвиток особистості в різних умовах соціалізації». Тема дисертації затверджена Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 5 від 25 квітня 2006 року) та узгоджена міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 7 від 26 вересня 2006 року).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальному вивченні соціально-психологічних детермінант особистісного розвитку близнюків, розробці, апробації та впровадженню корекційно-профілактичної програми, спрямованої на їх успішну соціалізацію.

У відповідності до поставленої мети визначені основні **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати наукові підходи до вивчення проблеми близнюковості та розробити модель особистісного розвитку близнюків.
2. Визначити соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку близнюків у період їх дорослішання.
3. Виявити рівні соціально-психологічної адаптації підлітків-близнюків.
4. Обґрунтувати, розробити і апробувати психологічну програму корекції та профілактики впливу негативних наслідків близнюкової ситуації на підлітка.

Об’єкт дослідження – особистісний розвиток близнюків періоду дорослішання.

Предмет дослідження – соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку близнюків підліткового віку.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз наукової психологічної літератури з проблеми дослідження, порівняння та узагальнення науково-практичних та

дослідницьких даних; *емпіричні:* спостереження, опитування, близнюковий метод, метод поперечного зрізу, констатувальний та формувальний експерименти; на різних етапах дослідження використовувалися психодіагностичні методики (наведені в тексті автореферату); *статистичні:* кореляційний (за коефіцієнтом лінійної кореляції Пірсона) та факторний аналіз, визначення вірогідності різниць на основі U-критерія Манна-Уітні.

База дослідження: дослідно-експериментальна робота проводилася впродовж 2005–2009 років на базі загальноосвітніх шкіл I-III ступенів м. Переяслав-Хмельницький, Київської області. До експерименту було залучено 35 пар близнят підліткового віку.

Наукова новизна та теоретична значущість дисертаційної роботи:

- *вперше* досліджено соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку монозиготних близнюків підліткового віку, котрі перебували в стані близнюкової ситуації (батьківські взаємодії з діадою; рольові стосунки в близнюковій парі; специфічні стосунки пари з навколишнім світом); теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено модель особистісного розвитку близнюків у період дорослішання; визначено критерії особистісного розвитку підлітків-близнюків (ціннісне ставлення до себе та інших; усвідомлення себе у близнюковій парі – ідентифікація чи індивідуалізація, транспозиція рольових ставлень у парі – модальність рольових позицій; соціально-психологічна адаптація), презентовано особистісний профіль підлітків-близнюків та диференційовано їх за типами стосунків у парі; обґрунтовано психологічні механізми особистісного розвитку близнюків у парі;
- *поглиблено та розширено* зміст соціально-психологічного простору близнюкової пари, зокрема, мікросоціуму близнюків (близнюкової діади), типи ціннісних ставлень усередині пари, диференціацію близнюків за типами внутрішньопарних ставлень; уточнено сутність поняття особистісного розвитку та соціалізації близнюків періоду дорослішання;
- *набуло подальшого розвитку* уявлення про близнюкову ситуацію як провідну соціально-психологічну детермінанту особистісного розвитку монозиготних близнюків підліткового віку, що визначає їх міжособистісні взаємини у діаді.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає у тому, що апробований психодіагностичний комплекс методик для визначення соціально-психологічних детермінант особистісного розвитку близнюків періоду дорослішання, виявлені психологічні особливості прояву близнюкової ситуації у підлітків-близнюків, розроблені психологічна програма соціально-психологічного тренінгу особистісного розвитку близнюків періоду дорослішання та методичні рекомендації стануть корисними вчителям, психологам, батькам у процесі взаємодії з близнюками. Використання результатів дисертації доцільне у процесі викладання лекційних курсів «Вікова психологія» і «Сімейна психологія» для студентів спеціальностей «Психологія» та «Практична психологія».

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися і отримали схвалення на I Міжнародній конференції «Проблеми організації та діяльності психологічної служби: реалії, досвід і перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 2006), Міжнародній

науково-практичній конференції «Методологічні засади практичної психології» (Переяслав-Хмельницький, 2008), ІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти» (Київ, 2009), ІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Київ – Камянець-Подільський, 2010), ІІ Міжнародному Кримському конгресі по психотерапії «Проблемы развития современной психологической помощи: концепции и практики» (МДЦ «Артек» 2009); засіданнях кафедри загальної та практичної психології і звітних конференціях (2006-2009 рр.) ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Результати дисертаційного дослідження *впроваджувалися* у навчально-виховний процес Гребінківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. № 2 (довідка № 47 від 19.06.09), Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу ім. І. Я. Франка (довідка № 39 від 17.06.09), Переяслав-Хмельницьких ЗОШ І-ІІІ ст. № 1,2,3,5,6,7 (довідка № 372/24-01 – 28 від 05.08. 2010).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати експериментального дослідження, висновки висвітлені у 7 друкованих працях у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, матеріалах конференцій.

Структура й обсяг дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (157 найменувань), додатків. Основний зміст дисертації викладено на 167 сторінках комп'ютерного набору. У тексті дисертації вміщено 14 таблиць і 14 рисунків на 8 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, показано рівень її розробленості у психології розвитку, визначено мету, об'єкт, предмет та завдання дослідження, висвітлено теоретико-методологічну основу, вказано наукову новизну та практичну значущість дисертаційного дослідження, подано результати апробації, впровадження та структуру роботи.

У першому розділі «***Теоретико-методологічні основи дослідження дітей-близнюків»*** здійснено теоретичний аналіз досліджень близнюків у психогенетиці в контексті «природа – середовище» та у психології розвитку – психологічні особливості близнюків; розкрито поняття «близнюки», «близнюкова ситуація», «соціальна ситуація розвитку близнюків» та їх сутність.

Феномен близнюковості досліджувався ще в Древній Греції Гіппократом, який зробив свій внесок у науку про близнят у вигляді передбачення сучасних уявлень про процес їх появи та розвитку. Суттєве значення у становленні наукового бачення явища близнюковості мала робота Арістотеля «Про виникнення тварин», у якій він намагався розкрити причину появи близнюків. У середні віки науковий інтерес до близнят існував лише з приводу незвичних трансформацій – з'єднаних між собою близнят. Подальші дослідження з означеної проблеми велися з точки зору тератології та медицини. На початку XIX ст. анатомічні описи близнят змінюються експериментальними дослідженнями: досягнення в галузі ембріології та

мікробіології дозволили пояснити походження двох типів близнят – МЗ (монозиготні) і ДЗ (дизиготні). Значний внесок у розробку означеної проблеми здійснив англієць Ф. Гальтон, який заклав фундамент близнюкового методу. Вважаючи монозиготну пару спадково ідентичною, вчений всі внутрішньопарні відмінності відносив до впливів середовища. Це спонукало вчених різних країн світу до інтенсивного вивчення близнят: німецький дослідник Н. Фершюер та його школа працювали над структурою полісимптоматичного методу розрізнення близнят; одночасно американські вчені Г. Ньюмен і Л. Гезелл розробляли варіанти близнюкового методу; трохи пізніше італієць Л. Гедда зі співробітниками досліджували близнюків з позиції генотипових особливостей; російські науковці Г. Челпанов, О.Лурія відкрили психогенетичні центри. Близнюкові дослідження того часу проводилися переважно на засадах лонгітюду, в процесі якого здійснювалася комплексна діагностика середовищних особливостей розвитку, інтелектуальних характеристик та специфіки поведінки близнюків (Австралійське близнюкове дослідження); складалися когнітивні характеристики, зокрема, психометричного інтелекту, креативності та когнітивних стилів, були виділені показники особистісної сфери – властивості темпераменту та диспозиційні риси особистості (Московське лонгітюдне дослідження). З цього періоду близнюкову пару стали розглядати як модель для досліджень взаємодії спадковості та середовища.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки феномен близнюковості переважно розглядається в межах проблеми співвідношення біологічного і соціального у становленні особистості. Так, роль соціальних і біологічних факторів, взаємодія обумовлених соціальних впливів і генотипу та їх місця у формуванні певних психологічних утворень, можливість впливу середовища на генотип, його «перекриття» чи «стимуляція» розкрито вченими як з позицій теоретичних доробок (А. Анастазі, Б. Ломов), так і в межах експериментальних досліджень (М. Єгорова, С. Д. Максименко, С. П'янкова, І. Равич-Щербо). Для поглибленого вивчення проблеми виникла необхідність диференціювати поняття «спадковість» та «середовище». З огляду на позиції ортодоксальної психології (М. Єгорова, Т. Марютіна) поняття «спадковість» презентується як здатність організму повторювати в ряді поколінь подібні типи обміну речовин та індивідуального розвитку в цілому і зводиться до появи генотипної конституції організму. Це означає, що генотип вміщує у собі інформацію про історичне минуле людини, а також пов’язану з ним програму його індивідуального розвитку, а генотипові фактори здебільшого забезпечують реалізацію видової генетичної програми. У результаті її взаємодії з факторами середовища утворюється фенотип як сукупність всіх ознак і властивостей індивіда.

Середовище, як фактор розвитку індивіда (оточуючі людину суспільні, матеріальні і духовні умови її існування), знайшло широке наукове відображення у працях Г. Костюка та його послідовників. Позиція саме цього вченого суттєво відрізнялася від попереднього усталеного бачення проблеми представниками біогенетичних теорій (В. Штерна, Ст. Холла, К. Бюлера).

Аналіз теоретичних робіт сучасності (М. Антонець, Р. Заззо, І. Іскольдський, О. Лурія, М. Мухіна, Є. Мухаматуліна, В. Семенов, В. Фрідріх) з проблеми

близнюковості дозволив виокремити важливі умови особистісного розвитку близнят: батьківські взаємодії з діадою, рольові стосунки в близнюковій парі, специфічні стосунки пари з оточуючим світом. Зокрема, батьківські взаємодії з діадою та стилі сімейного виховання, на думку І. Іскольдського, визначають типи стосунків у діаді близнюків, водночас Є. Мухаматуліна, характеризувала ці взаємодії як бажання батьків підкреслити схожість дітей, об'єднати їх у пару, або ж диференціювати близнюкову діаду.

Рольові стосунки розглядалися вченими (М. Мухіною, В. Семеновим) переважно з позиції двох факторів: з одного боку, постійне спілкування близнюків один з одним, спільні умови їх розвитку призводять до специфічного формування їх самосвідомості, взаємної ідентифікації, визначеної взаємозалежності (коли створюються умови, які сприяють підвищенню внутрішньопарної схожості), а з іншого, – у процесі спілкування близнюків може сформуватися розподіл соціальних ролей за типом «лідер – підлеглий», що призводить до підсилення внутрішньопарних відмінностей. Специфіка стосунків близнюкової пари з оточуючим світом, на думку М. Антонець, В. Фрідріха, характеризується соціально-психологічною дезадаптацією, підвищеним рівнем тривожності, униканням соціальних контактів.

Якісно нове бачення особистісного розвитку близнюків презентовано Р. Заззо, Р. Пломіним, котрі додають ще одну детермінанту особистісного розвитку близнюків – так звану близнюкову ситуацію – специфічні психологічні особливості взаємин близнят як партнерів, основними характеристиками яких є дві суперечливі тенденції: до ідентифікації зі своїм близнюком та, навпаки, до індивідуалізації кожного члена пари, що, у крайніх випадках, може призвести до видимих конфліктних стосунків близнюків.

Р. Заззо бачив специфіку близнюкової ситуації в тому, що близнята відчувають себе швидше членами пари, ніж окремими особистостями, а незвичність їх зв'язку може бути пояснена не тільки ставленнями до оточення, але й тим, що двоє дітей, котрі перебувають на одній стадії фізичного і психічного розвитку та постійно спілкуються між собою, мають дуже схожий життєвий досвід. Х. фон Браккен, на відміну від попередників, виділяв наступні моменти, які мали значення у взаєминах близнюків: час, проведений разом, потяг дизиготних близнюків до відмінностей та суперництва і монозиготних близнюків – до «одноманітності»; розподіл соціальних ролей у парах МЗ і ДЗ близнюків. Таким чином, принцип дії близнюкової ситуації, згідно положень вченого, постулюється як чіткий розподіл ролей у близнюковій діаді за типом «лідер – підлеглий», що посилює психологічну відмінність між близнюками. Водночас специфічне формування їх самосвідомості веде до взаємної прихильності та нівелювання відмінностей між близнюками.

На основі узагальнення результатів вищезазначених досліджень, ми прийшли до висновку, що соціально-психологічними детермінантами особистісного розвитку близнюків у період дорослішання є батьківські взаємодії з діадою, рольові стосунки в парі, специфічні стосунки близнюків з оточуючим соціумом і близнюкова ситуація, яка, за науковими положеннями О. Лурії, є своєрідною формою життя в парі.

Однак, теоретичний аналіз показав, що у сучасній психологічній науці соціально-психологічні детермінанти та специфіка соціалізації близнюкової пари розглядалися ситуативно, доповнюючи при цьому результати досліджень здебільшого когнітивної сфери та мовленнєвого розвитку. Ми вважаємо, що особистісний розвиток близнюків підліткового віку, особливо, близнюкова ситуація як його детермінанта, потребує системних досліджень, що й стало предметом нашого експериментального вивчення.

У другому розділі – «***Соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку близнюків підліткового віку»*** – визначено сутність близнюкового методу, сформульовано завдання констатувального етапу; обґрунтовано модель особистісного розвитку близнюків періоду дорослішання; презентовано психодіагностичні методи та результати дослідження соціально-психологічних детермінант розвитку підлітків-близнюків.

У процесі теоретичного аналізу ми дійшли висновку, що особистісний розвиток близнюків має свою особливість, що відбивається на специфіці взаємин близнюкової діади. Можливість дослідити стосунки близнюків як партнерів, «ефект пари» дає близнюковий метод (запропонований Ф.Гальтоном) як валідний інструментарій у дослідженні дітей з однаковим генетичним кодом. Особливістю взаємодій близнюкової пари часто є своєрідний мікроклімат і специфічні стосунки з навколишнім світом, що, в результаті, можна визначити поняттям «*близнюкова ситуація»*. Складовими цього явища є дві протилежні тенденції: ідентифікація близнюків у парі і, навпаки, індивідуалізація кожного з них у парі.

Наші передбачення стосовно особистісного розвитку близнюків періоду дорослішання презентовані у моделі (рис. 1). Основою психологічного розвитку близнюків є їх ідентичний генотип. Специфічні стосунки пари з оточенням через відсторонення від соціуму та замкнутість на парі можуть посилювати явище близнюкової ситуації. Батьківські взаємодії з близнюками, їх ціннісні ставлення актуалізують близнюкову ситуацію, посилюють (схожі імена, одяг, іграшки, подарунки, ставлення) або послаблюють (різне ставлення, розлучення) її вплив. Міжособистісні стосунки, що сформувалися у близнюковій діаді, можуть як поглиблювати близнюкову ситуацію (взаємна прихильність, тісний психологічний зв’язок), так і нівелювати її роль (стосунки «партнери»). Близнюкова ситуація є домінуючою детермінантою особистісного розвитку близнюків на означеному віковому етапі, оскільки саме вона визначає тип батьківських взаємодій з близнюковою парою, міжособистісні стосунки у підлітковій діаді та специфічні ставлення близнюків до соціуму. На основі механізмів ідентифікації та індивідуалізації, близнюкова ситуація впливає на взаємну орієнтацію близнюків, їх рольові позиції у парі, оптимізуючи чи гальмуючи прояви індивідуальності, визначаючи ціннісні ставлення, соціально-психологічну адаптацію та особистісний розвиток близнюків в цілому.

Для дослідження впливу соціально-психологічних детермінант на особистісний розвиток близнюків був обраний метод «близнюкової пари» (авт. Р. Заззо). З метою визначення зиготності близнят використано метод

полісимптоматичного діагнозу схожості (за основу були взяті діагностичні запитальники Є. Мухаматуліної).

Соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку близнюків, зокрема, батьківські взаємодії з діадою вивчалися на основі методики ПАРІ (авт. Е.Шеффер і Р.Белл, адапт. Т.Нещерет) – з метою визначення батьківських установок та очікувань стосовно дітей-близнюків.

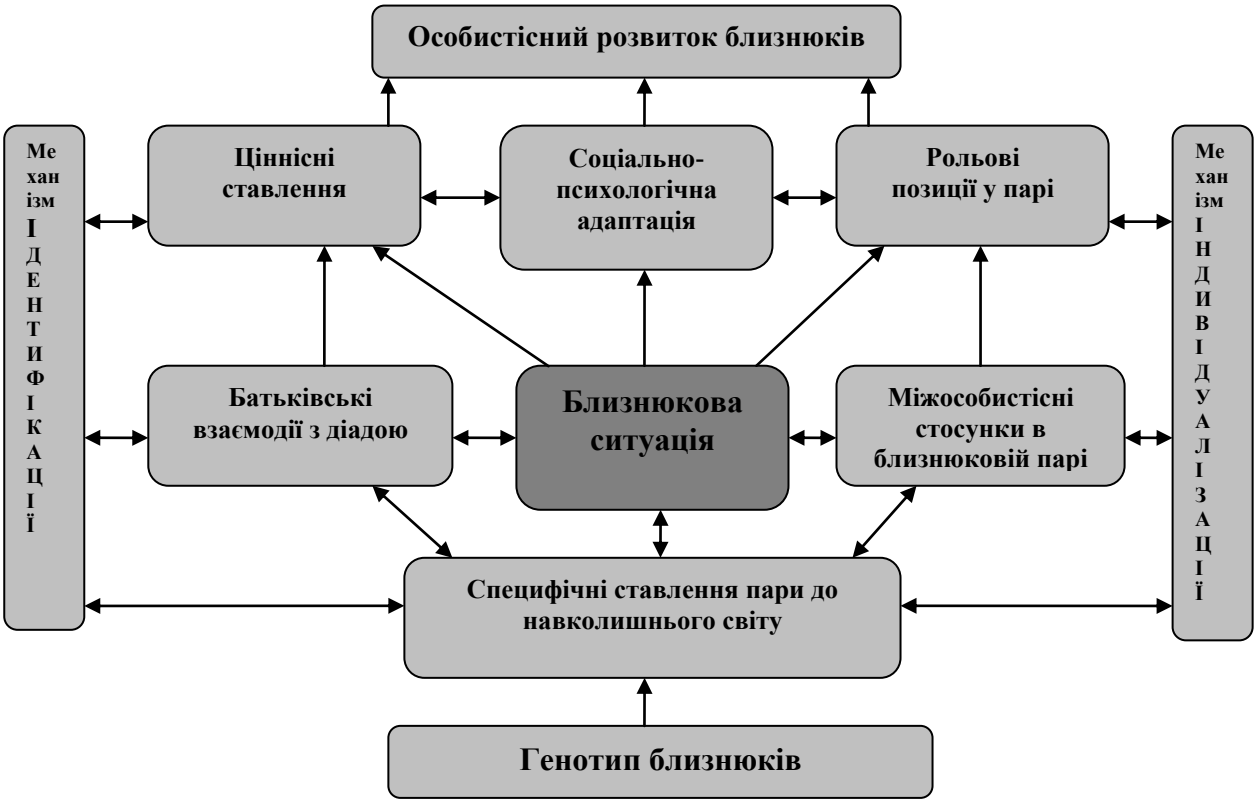

Рис. 1. Модель особистісного розвитку близнюків у період дорослішання

Вивчення *ціннісних ставлень* кожного близнюка проводилося за допомогою методики «Фільм-тест» Р. Жиля (адапт. І. Гільяшевою, Н. Ігнатьєвою), яка дала можливість дослідити особистісні ставлення кожного близнюка до оточення. *Соціально-психологічну адаптацію* пари у соціумі, її специфічні ставлення до навколишнього світу, зокрема, процес прийняття близнюками себе та інших, наявність емоційного комфорту чи дискомфорту в процесі спілкування, було визначено за допомогою методики СПА (авт. К. Роджерс, Р. Раймонд, адапт. Т. Снегірьовою). Міжособистісні стосунки в близнюковій парі (близнюкова ситуація) та *рольові позиції* вивчалися за допомогою інтерв'ю (авт. Р. Заззо, Д. Тієнарі, адапт. І. Іскольдським, блок «Мій близнюк»). Для побудови особистісного профілю досліджуваних було використано методику багатофакторного аналізу особистості Р. Кеттелла (в адапт. А. Шмельова, В. Похілько).

З метою визначення вибіркової сукупності досліджуваних пар близнюків спочатку було проведено пілотажне дослідження, в якому взяли участь 37 пар моно- і дизиготних близнюків. За результатами застосування методу полісимптоматичного діагнозу схожості до констатувального експерименту було залучено вибірку з

10 монозиготних близнюкових пар підліткового віку, які не мали старших чи менших братів та сестер.

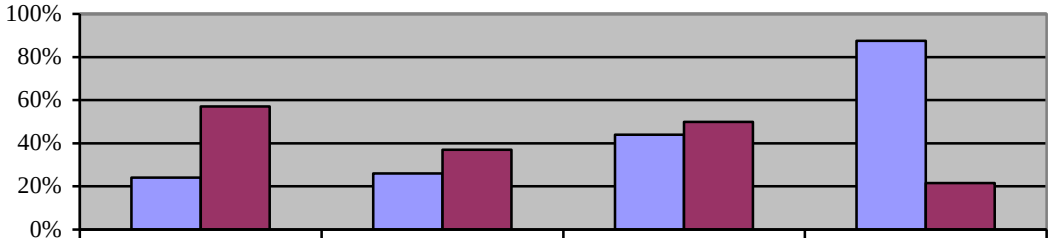
На основі результатів анкетування батьків отримано детальні відомості стосовно кожного близнюка (особливості стосунків у парі, переконань, звичок, захоплень, інтересів, бачення себе і свого близнюка в майбутньому, уявлення про себе і про іншого близнюка як про пару). Вивчення *батьківських взаємодій* з близнюковою діадою виявило наступне: 50 % пар близнюків уявляються батьками як «єдине непорушне ціле», інші (50 %) оцінювалися як «просто двоє дітей», дуже схожих зовні, однак різних за психологічними параметрами. Контент-аналіз дав можливість виокремити дві експериментальні групи близнюків: «ідентифікованих» (перша група) та «індивідуалізованих» (друга група) у парі.

Вивчення специфіки взаємодій батьків з близнюковою парою за методикою ПАРІ відображає їх ставлення до власних дітей-близнюків, а саме: батьки «ідентифікованих» у парі близнюків хоча і зорієнтовані на партнерські стосунки з ними, але мають емоційний дефіцит у спілкуванні з дітьми та авторитарний підхід до виховання з бажанням їх контролювати. Батьки «індивідуалізованих» у парі близнюків спрямовані на одноосібне керівництво дитиною і, незважаючи на низький показник емоційної дистанції, також авторитарно зорієнтовані. Констатовано, що саме батьківські ставлення значною мірою формують стосунки близнюків у парі. В ідентифікованих у парі близнюків спостерігається позитивно забарвлена близнюкова ситуація, оскільки стосунки у парі характеризуються високою особистісною залежністю. В «індивідуалізованих» у парі близнюків наявні напружені стосунки, які мають ознаки одно- або двостороннього суперництва. Різниця у ставленнях батьків до близнюків підтверджує припущення про те, що батьківські взаємодії є однією із важливих детермінант особистісного розвитку близнюків у період дорослішання.

Виявлення специфіки взаємин близнюкової діади з близьким оточенням (на основі методики «Фільм-тест» Р. Жиля) було проведено через аналіз тих ознак, які характеризують суб’єктивні ставлення близнюків. Достовірність емпіричних даних перевірялася за допомогою U-критерія Манна-Уітні (відмінність достовірна на рівні $p \geq 0{,}01$). З’ясовано, що у групі «ідентифікованих» у парі близнюків на ознаку «ставлення до матері» припадає в середньому 24 % виборів, на ознаку «ставлення до батька» – 26 %, що є досить низьким показником і свідчить про слабкий емоційний зв'язок близнюкової пари з кожним із батьків окремо, та вказує, що вони їх сприймають цілісно, як пару, оскільки ознака «ставлення до родини» – 44 % виборів. Однак ознака «ставлення до братів чи сестер» (ставлення одного близнюка до іншого) має 87,5 % виборів, що є досить високим показником серед зазначених ознак і вказує на тісний внутрішньопарний зв'язок близнюкової діади, їх відсторонення від близького оточення. У групі «індивідуалізованих» у парі близнюків виявлено високий показник за ознакою «ставлення до матері» – в середньому 56,5 %, «ставлення до батька» – 36,5 % виборів, що свідчить про диференційований підхід до пари з боку батьків, розподіл близнюків на «татового», «маминого» і т.п. Досить високий показник спостерігається за ознакою «ставлення до родини» (в середньому 50 % виборів), що вказує на прийняття родини в цілому.

Низьким виявився показник за шкалою «ставлення до братів і сестер» (в середньому 21,5 % виборів), що може свідчити про напружені стосунки близнюків як партнерів по парі, які демонструють суперництво та протистояння (рис. 2).

Таким чином, вивчення батьківських взаємодій з діадою показало, що завдяки цим взаємодіям структурується тип ставлень (позитивний-негативний) близнюків один до одного у парі, формуються особистісні уявлення про себе і про власного близнюка, прогнозується розвиток як близнюкової пари, так і кожного близнюка окремо. Це призводить до встановлення певного типу стосунків – комплементарних (взаємодоповнюючих) та рольових (модальність ролей) у близнюковій парі.

	ст. до матері	ст. до батька	ст. до родини	ст. до братів, сестер
1 група близнюків	24%	26%	44%	87,50%
2 група близнюків	57%	37%	50%	21,50%

Рис. 2. Середнє значення показника ціннісних ставлень близнюків першої та другої групи досліджуваних.

За результатами дослідження *соціально-психологічної адаптації* підлітків-близнюків було визначено рівні зазначеного явища: високий (висока адаптованість), середній (норма), низький (неадаптованість), обґрунтування яких велося на основі таких критеріїв як прийняття – неприйняття себе, прийняття – неприйняття інших, емоційний комфорт – емоційний дискомфорт, домінування – залежність.

Високий рівень: у міжособистісних взаємодіях «ідентифіковані» у парі близнюки (10 %) характеризуються прийняттям себе як пари, стосунки з оточуючими будуються на основі внутрішньопарних рольових позицій, а сама пара відмежовується від соціуму. У них прослідковується взаємозалежність, емоційні прояви вирізняються нестабільністю, модальністю. У «індивідуалізованих» у парі близнюків високого рівня соціально-психологічної адаптації зафіксовано не було.

Середній рівень: «ідентифіковані» у парі близнюки (80 %) характеризуються прийняттям пари в цілому, позитивним ставленням до близького оточення з очікуванням доброзичливого ставлення до себе, емоційною стабільністю та схильністю до взаємодоповнюючих (комплементарних) стосунків; «індивідуалізовані» у парі близнюки (40 %) в свою чергу відзначаються чіткою диференціацією ролей у парі, прийняттям власного близнюка як окремої особистості, стабільним емоційним фоном. Відслідковується незалежність, активність у спілкуванні за межами діади, визначеність рольових позицій та домінування у близнюковій парі;

Низький рівень: «ідентифіковані» у парі близнюки (10 %) мають низьку самооцінку, схильні до самозвинувачення, критично та зневажливо ставляться до інших (поза межами пари). Спостерігаються негативні емоційні прояви у

внутрішньопарній взаємодії, яскраво виявляється залежність від власного близнюка, схильність до підкорення у парі, гнучкість поведінки; «індивідуалізовані» у парі близнюки (60 %) вирізняються низькою самооцінкою, неприйняттям (роздратованістю) стосовно партнера по діаді, очікуванням деструктивного ставлення від нього, наявними негативними емоційними проявами, залежністю від встановлених у парі ролей.

Отримані кількісні та якісні показники (за методикою Р. Кеттелла) засвідчують специфічний вплив близнюкової ситуації на особистісний розвиток монозиготних близнюків. У результаті вивчення індивідуально-психологічних характеристик було створено профіль особистості близнюків обох досліджуваних груп. Образ «Я» «ідентифікованих» у парі підлітків-близнюків (першої групи) презентований середнім рівнем самооцінки, знанням своїх якостей і критичною оцінкою своїх вчинків, хоча комунікативні властивості цих респондентів мали виражену товариськість лише на внутрішньопарному рівні; спостерігалися труднощі стосовно встановлення безпосередніх контактів з оточуючими. Процес спілкування у близнюків цієї групи відзначався стриманістю, відвертістю, дипломатичністю; крім того їм притаманне почуття обов'язку, відповідальності та явище конформізму (підкорення вимогам і думці діади). Емоційний стан ідентифікованих у парі близнюків характеризувався нестійкістю, підвищеною тривожністю, невпевненістю в собі, сумнівами й недовірливістю, спостерігався контроль у прояві емоцій, інтровертованість. Поряд з низькою мотивацією досягнень констатовано високий рівень научуваності.

«Індивідуалізовані» у парі близнюки (друга група) вирізнялися ставленням до себе як до окремої індивідуальності, їх комунікативні взаємодії з референтним оточенням опосередковані яскраво визначеною товариськістю як на міжособистісному рівні, так і на соціальному. Спостерігалася здатність легко встановлювати соціальні контакти, а саме у спілкуванні виявляли активність, відвертість, емоційність, експресивність. В незнайомих обставинах ці досліджувані були готові приймати рішення, проявляючи схильність до ризику, імпульсивних та сміливих вчинків. Емоційний стан відзначався лабільністю, високою чутливістю, модальністю емоцій та у значущих ситуаціях контролем поведінки, стресостійкістю. Загалом у поведінковому малюнку спостерігалася імпульсивність, екстравертованість, лідерські якості, підвищена активність. Остання зумовлена відкритістю респондентів та модальністю як внутрішньопарних комунікацій, так і поза ними.

Результати вивчення близнюкової ситуації та *рольових позицій у парі* дозволили розподілити досліджувані близнюкові пари на три групи:

- «взаємозалежні» (50 %) – підлітки-близнюки цієї групи показали значну взаємозалежність у парі та інфантильність у спілкуванні поза нею, небажання визнавати себе окремою одиницею, демонстрували задоволеність тим, що у них є близнюк;
- «партнери» (30 %) – респонденти у цій групі спиралися на партнерські рольові стосунки, які є для них оптимальними; інколи вони обмінюються ролями, але за взаємною згодою. Нарівні з повним прийняттям близнюка у них не спостерігалося нівелювання власного «Я»;

- «суперники» (20 %) – досліджувані вказаної групи виконують фіксовані ролі (наприклад, двох лідерів у парі); почуття суперництва в парі проявляється під час навчання та розваг, що призводить до повного неприйняття близнюками один одного. З одного боку, респонденти досить соціалізовані, мають широке коло спілкування, з іншого – постійні конфлікти, сварки, стреси у парі невротизують підлітків, впливаючи на формування негативних рис особистості та взаємне неприйняття.

За результатами кореляційного аналізу було виокремлено зв’язки, які відображають близнюкову ситуацію як провідну детермінанту в особистісному розвитку близнюків-підлітків: виявлено високі показники кореляції між ціннісними ставленнями («ставлення до братів, сестер») та рольовими особливостями близнюків («закритість – відсторонення») ($r=0,89$; $p\geq0,01$); між ціннісними ставленнями близнюків у парі («ставлення до матері» та «ставлення до друзів») ($r=0,85$; $p\geq0,01$). Присутній позитивний зв'язок між особистісними властивостями близнюків: «підлеглість – домінантність» та «стриманість – експресивність» ($r=0,75$; $p\geq0,01$), а також між структурними компонентами соціально-психологічної адаптації («адаптивність» – «прийняття себе») ($r=0,81$; $p\geq0,01$).

Результати факторного аналізу підтвердили описані вище дані, що засвідчують домінуючий вплив близнюкової ситуації як специфічної детермінанти особистісного розвитку близнюкової пари ($F=0,85$). Саме остання сприяє ідентифікації підлітків у діаді, пригнічуючи процеси їх соціалізації. У той же час взаємини з матір’ю та друзями ($F=0,81$) оптимізують розвиток індивідуальності близнюка та його інтеграцію в соціумі. Розвиток особистості близнюка буде сприятливим завдяки зміні усталених рольових позицій у парі ($F=0,72$), пристосованості до оточуючого соціуму ($F=0,72$).

Емпіричне вивчення специфіки особистісного становлення близнюків у період дорослішання зумовило необхідність розробки соціально-психологічної програми з метою активізації внутрішніх потенціалів підлітків, їх психологічної готовності до розвитку індивідуальності кожного з них та ефективної взаємодії в соціумі. Це й визначило основні завдання формувального експерименту.

У третьому розділі *«Психологічні засоби попередження та подолання негативних наслідків близнюкової ситуації»* презентовано мету та засоби організації формувального експерименту, розроблено розвивальну програму та тренінг комунікативних навичок, здійснено аналіз особистісних змін близнюків; розроблені методичні рекомендації для практичних психологів та батьків.

В основу формувального експерименту покладене положення Р.Заззо про близнюкову ситуацію (діагностовану методом близнюкової пари), що передбачає специфічний розподіл ролей і функцій у близнюковій парі, яка утворює автономну соціально-психологічну цілісність, де кожен з близнюків є нероздільним особистісним утворенням («об’єднаною особистістю»). Проведений аналіз соціально-психологічних детермінант особистісного розвитку близнюків у період дорослішання став передумовою створення розвивальної програми практичної діяльності шкільного психолога, яка включає роботу з батьками та вчителями (надання методичних рекомендацій стосовно виховання та навчання близнюків) та

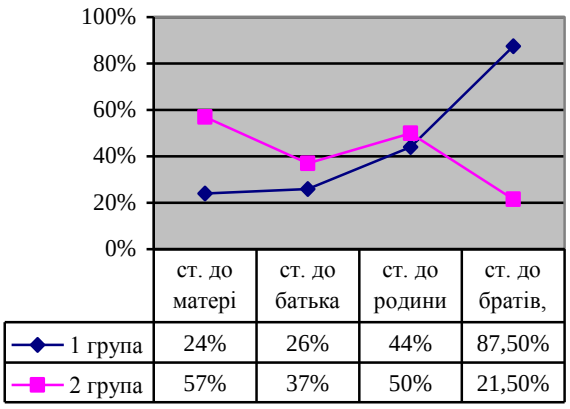
підлітками-близнюками (надання інформаційних повідомлень, проведення тренінгових занять та рольових ігор). Спеціально організована взаємодія сприяла розкриттю індивідуального потенціалу, підвищенню рівня соціалізації близнюків, що актуалізувалося в їх поведінці. У розвивальній програмі ставилося за мету розширення комунікативного поля близнюкової пари, формування у підлітків-близнюків навичок ефективного спілкування шляхом модифікації рольових позицій. З огляду на це відбувалося активне обговорення з ними проблем взаємодії з близьким оточенням (як дорослими, так і ровесниками), програвання проблемних ситуацій, тренування сенситивності до соціальних очікувань оточуючих. Основні завдання програми – зниження суперництва й профілактика міжособистісних конфліктів (тренінг партнерського спілкування); розвиток індивідуальності кожного близнюка, зокрема, його конструктивних особистісних якостей та соціально-психологічної адаптації.

Становлення особистісного розвитку близнюків оптимізувалося психологом шляхом включення діади у рольові ігри та проблемні ситуації. Запроваджений нами тренінг партнерського спілкування включав у себе 13 занять, кожне з яких тривало 2 години 30 хв. До формувального експерименту було залучено вибірку з 10 пар монозиготних близнюків. Заняття проходили на базі Переяслав-Хмельницького відділу освіти (ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1,2,3,5,6,7). Метою тренінгу стало формування у підлітків-близнюків навичок ефективного спілкування, обговорення з ними проблем взаємостосунків з іншими людьми, як дорослими, так і ровесниками, запобігання міжособистісним конфліктам, розвиток особистісних якостей.

За результатами контрольного експерименту, який здійснювався на основі «методу поперечних зрізів», виявлено кількісні та якісні зміни показників соціально-психологічних детермінант особистісного розвитку близнюків-підлітків. Виявлено різницю між показниками *ціннісних ставлень*, особливо за ознакою «ставлення до матері», які в «ідентифікованих» у парі близнюків (першій групі) зросли на 13,5 % (від 24 % до 37,5 %), що вказує на переорієнтацію пари у спілкуванні на третю особу – матір, а в «індивідуалізованих» у парі (другій групі) зменшились на 18 % (від 57 % до 39 %), що, навпаки, визначає появу позитивних ставлень та інтересу одного близнюка до іншого. Показник за ознакою «ставлення до батька» у першій групі досліджуваних зріс на 3 % (від 26 % до 29 %), у другій групі – зменшився на 1% (від 37 % до 36 %), що в обох випадках говорить про незначну позитивну динаміку ціннісних ставлень у близнюкових діадах. Показник за ознакою «ставлення до родини» у першій групі близнюків знизився на 27,5 % (від 44 % до 16,5 %), а у другій групі – на 24,5 % (від 50 % до 25,5 %), що вказує на більш диференційоване ставлення досліджуваних до родини, виокремлення кожного з батьків як об’єктів для спілкування. Показник за ознакою «ставлення до братів, сестер» у першій групі близнюків знизився на 11,5 % (із 87,5 % до 76 %) і констатував той факт, що зазначена частина вибірки близнюків все ще перебуває в стані високої взаємозалежності, та зріс у другій групі на 15 % (від 21,5 % до 36,5 %), що є показником динаміки сприйняття близнюками один одного. Загалом порівняльний аналіз демонструє позитивні зміни у взаєминах близнюків з близьким

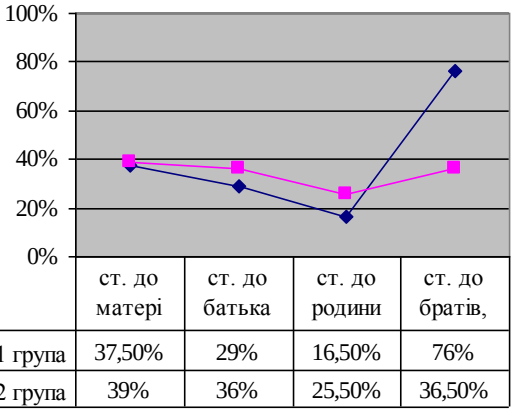
оточенням після включення їх у розвивальну програму. До того ж виявлено, що близнюкова ситуація, яка здійснює домінуючий вплив на особистісний розвиток близнюків у підлітковому віці, піддається корекції, незалежно від типу ставлень (комплементарних чи рольових) у парі (див. рис. 4. та рис. 5).

За результатами дослідження *соціально-психологічної адаптації* підлітків-близнюків виявлено, що кількісні показники у групі «ідентифікованих» у парі близнюків не змінилися (10 % високого і 90 % середнього рівня – на констатувальному етапі, 10 % високого і 90 % середнього рівня – на формувальному), індекс адаптації в середньому відповідає нормі. Відсутність змін у показниках першої групи близнюків свідчить про комплементарні стосунки у парах, які не зазнали суттєвих змін за час проведення тренінгової програми, однак якісний показник вказує на те, що близнюки стали більш відкритими та зацікавленими у соціальних контактах, у них поглибився інтерес до власного «Я», означилося позитивне самосприйняття.

	ст. до матері	ст. до батька	ст. до родини	ст. до братів,
1 група	24%	26%	44%	87,50%
2 група	57%	37%	50%	21,50%

Рис. 4. Порівняльні результати констатувального зрізу (за методикою Р. Жиля)

	ст. до матері	ст. до батька	ст. до родини	ст. до братів,
1 група	37,50%	29%	16,50%	76%
2 група	39%	36%	25,50%	36,50%

Рис. 5. Порівняльні результати контрольного зрізу (за методикою Р. Жиля)

Проте, у групі «індивідуалізованих» близнюків спостерігається підвищення показника середнього рівня на 20 % (від 40 % до 60 %) і, відповідно, зниження показника низького рівня на 20 % (від 60 % до 40 %). Це свідчить про суттєві зміни у внутрішньопарних ставленнях, які визначили: появу позитивних реакцій на оточення, групу референтних осіб, виникнення здатності налагоджувати з ровесниками вербальний та емоційний контакт, виокремлювати себе як індивідуальність (як у внутрішньопарному середовищі, так і в соціумі), адекватне сприйняття інших людей.

Таким чином, на контрольному етапі дослідження було виявлено позитивні зміни показників коефіцієнта соціально-психологічної адаптації у близнюків, а це визначає позитивну динаміку їх взаємостосунків.

Аналіз результатів інтерв'ю показав, що близнюкова ситуація у парах змінилася таким чином:

- «взаємозалежні близнюки» – показник ставлень знизився на 30 % (від 50 % до 20 %) і свідчить про те, що п'ята частина підлітків близнюків ще не здатна до психологічного відокремлення одного близнюка від іншого і прийняття ними власного «Я»;

- «близнюки – партнери» – показник за цією групою досліджуваних зріс на 40 % (від 30 % до 70 %), що вказує на позитивні зміни у внутрішньопарній ситуації діади, адже 30 % близнюків, отримавши досвід спілкування за межами пари, почали надавати перевагу більш сприятливим для них партнерським стосункам, виявивши адекватне самосприйняття та позитивне сприйняття іншого близнюка, довіру та симпатію до нього;
- «близнюки – суперники» – показник за означеною шкалою зменшився на 10 % (від 20 % до 10 %), що вказує на те, що десята частина досліджуваних все ще залишається на етапі деструктивної взаємодії, яка унеможливлює позитивне сприйняття іншого близнюка, терпимість та миролюбність стосовно один одного.

За результатами дослідження особистості було констатовано розвиток окремих якостей особистості близнюків у цілому та зміни профілів кожної з груп досліджуваних. Зокрема, близнюки, «ідентифіковані» у парі, стали більш відкриті у міжособистісних контактах, проявляючи екстравертованість та водночас стриманість і обережність стосовно встановлення нових соціальних комунікацій. Внаслідок переживання напружених та нестандартних ситуацій у них розвинулося почуття відповідальності перед іншими за прийняття і реалізацію рішень, розширилися та актуалізувалися різні рольові позиції у спілкуванні з ровесниками. Емоційні ставлення учасників цієї групи набули більшої стабільності та зріс контроль експресивності в поведінці.

Близнюки, «індивідуалізовані» в парі, набули більш вираженої відкритості, товариськості, у них з’явилася активність щодо установлення конструктивних міжособистісних контактів. Проявляючи незалежність, схильність до домінування, лідерства, підлітки цієї групи все ж таки стали дипломатичнішими у стосунках з іншими людьми, почали частіше приймати самостійні й оригінальні рішення, проявляти ініціативність, чути і відчувати один одного. У поведінці з’явилася експресивність, сміливість, готовність до вступу в нові групи та спрямованість пари на прийняття один одного. Підлітки-близнюки другої групи відзначалися вищим самоконтролем емоцій і поведінки, впевненістю, адекватністю в оцінках інших та самооцінці; вони яскравіше демонстрували врівноваженість, конформність, прагнення до контактів один з одним та з іншими в реальній дійсності.

Підсумувавши зазначене вище, можна констатувати, що в результаті цілеспрямованого впливу відбулися позитивні зрушення в особистісних профілях близнюків обох груп.

Очевидним стало те, що з метою вирівнювання особистісного розвитку підлітків-близнюків практичні психологи закладів системи освіти, батьки та вчителі мають враховувати як індивідуально-психологічні особливості близнюкової пари, близнюкову ситуацію розвитку, так і потенціали їх соціально-психологічної адаптації до навколишнього середовища.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні проведений теоретичний аналіз проблеми психічного розвитку близнюків, здійснено експериментальне вивчення близнюкової ситуації, виокремлено соціально-психологічні детермінанти та засоби оптимізації

особистісного розвитку монозиготних близнюків, профілактики негативних проявів у процесі їх соціалізації.

1. Проблема дослідження близнюків є досить актуальною у різних галузях науки – психології, психогенетиці, педагогіці, медицині. Вченими виокремлено два типи близнюків – монозиготні та дизиготні (МЗ і ДЗ). Монозиготні близнюки є еталоном для експериментальних досліджень, оскільки дають можливість неупереджено вивчати вплив середовища та генотипу на розвиток особистості. Близнюкова пара може бути об'єктом психологічних досліджень, спрямованих на вивчення процесу соціалізації та специфіки індивідуального становлення дітей з однаковим генетичним кодом та соціальною ситуацією розвитку.
2. Класичний близнюковий метод дає можливість визначити схожість у парах МЗ і ДЗ близнят і заснований на таких припущеннях: рівність середовища для партнерів як пари монозиготних, так і пари дизиготних близнюків; відсутність суттєвих відмінностей між близнюками і не близнюками, та між монозиготними і дизиготними близнюками. Сутність близнюкового методу (варіант методу близнюкової пари) полягає у вивченні розподілу ролей і функцій між підлітками-близнюками, що утворює автономну соціально-психологічну цілісність в якій кожен з близнюків є нероздільним особистісним утворенням, унаслідок чого близнюки утворюють так звану «об'єднану особистість».
3. Основою психологічного розвитку близнюків є їх ідентичний генотип. Специфічні стосунки пари з оточенням через відсторонення від соціуму та замкнутість на парі можуть посилювати явище близнюкової ситуації. Батьківські взаємодії з близнюками, їх ціннісні ставлення актуалізують близнюкову ситуацію, посилюють (схожі імена, одяг, іграшки, подарунки, ставлення) або послаблюють (різне ставлення, розлучення) її вплив. Міжособистісні стосунки, що сформувалися у близнюковій діаді, можуть як поглиблювати близнюкову ситуацію (взаємна прихильність, тісний психологічний зв'язок), так і нівелювати її роль (стосунки «партнери»). Близнюкова ситуація є домінуючою детермінантою особистісного розвитку близнюків на означеному віковому етапі, оскільки саме вона визначає тип батьківських взаємодій з близнюковою парою, міжособистісні стосунки у підлітковій діаді та специфічні ставлення близнюків до соціуму. На основі механізмів ідентифікації та індивідуалізації близнюкова ситуація впливає на взаємну орієнтацію близнюків, їх рольові позиції у парі, оптимізуючи чи гальмуючи прояви індивідуальності, визначаючи ціннісні ставлення, соціально-психологічну адаптацію та особистісний розвиток близнюків у цілому.
4. Основними критеріями особистісного розвитку близнюків періоду дорослішання є рольові позиції у близнюковій парі, соціально-психологічна адаптація, емоційно-ціннісне ставлення близнюків один до одного та до близького оточення. Соціально-психологічна адаптація підліткової діади характеризується високим, середнім та низьким рівнями.
5. Впливи соціально-психологічних детермінант на особистісний розвиток близнюків мають свою специфіку: в період дорослішання домінуючого характеру набуває близнюкова ситуація, що презентує взаємини у діаді та опосередковується провідною діяльністю – спілкуванням з ровесниками.

Близнюкова ситуація – це особливим чином організовані взаємини близнят як партнерів, результатом яких є характерний мікроклімат і специфічне ставлення до навколишнього світу. Провідною детермінантою вона визначає розвиток діади в цілому та кожного її члена окремо, сприяючи формуванню таких типів близнюкових пар як *взаємозалежні, партнери, суперники*. Взаємини близнюків з батьками можуть посилювати чи послаблювати впливи близнюкової ситуації, упереджуючи негативні наслідки соціальної депривації, викликаної обмеженістю міжособистісних контактів та вимушеною концентрацією на близнюковій діаді. Батьківські ставлення формують різні типи стосунків у підлітковій діаді (комплементарні та рольові), сприяють їх особистісній ідентифікації, впливають на розвиток індивідуальності кожного близнюка.

6. Оптимізація особистісного розвитку близнюків у період дорослішання можлива шляхом впровадження спеціальної розвивальної програми, що включає роботу з батьками та тренінг партнерського спілкування, участь в якому дозволяє підліткам-близнюкам пройти шлях від мало усвідомленого «Ми» до усвідомлення власного «Я»; від неприйняття та ігнорування соціального середовища – до диференціації зовнішніх впливів та прийняття власного близнюка як партнера близнюкової пари.

Здійснене наукове дослідження соціально-психологічних детермінант особистісного розвитку близнюків у період дорослішання не вичерпує всіх питань з проблеми розвитку підлітків-близнюків. Подальшого вивчення потребує явище примусового розлучення близнюків та його вплив на особистісний розвиток у різні вікові періоди, особливості поведінки близнюків та можливості її корекції у стресових та напружених ситуаціях, статево-рольова специфіка соціалізації близнюкової пари.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бєлякова С. М. Специфіка надання психологічної допомоги близнюкам / С. М. Бєлякова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: наук.-теорет. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 21–24.
2. Бєлякова С. М. Із історії використання близнюкового методу у психології розвитку особистості / С. М. Бєлякова // Актуальні проблеми психології. Т. X, ч. 8 / [за ред. академіка С. Д. Максименка]. – К. : Главник, 2008. – С. 49–54.
3. Бєлякова С. М. Проблема співвідношення біологічного і соціального у становленні особистості близнюків / С. М. Бєлякова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : наук.-теорет. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – С. 261–262.
4. Бєлякова С. М. Методичний арсенал дослідження соціально-психологічних детермінант особистісного розвитку підлітків-близнюків / С. М. Бєлякова // Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – № 26 (50). – С. 186–193.

5. Бєлякова С.М. Особливості впливу соціально-психологічних детермінант на особистісний розвиток близнюків / С. М. Бєлякова // Журнал практикуючого психолога. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 148–156.
6. Бєлякова С. М. Близнюкова ситуація як детермінанта особистісного розвитку близнюків / С. М. Бєлякова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун. імені Івана Огієнка; ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 9. – С. 26–36.
7. Бєлякова С. М. Аналіз особистісних змін у підлітків-близнюків у результаті профілактичних та корекційних заходів / С. М. Бєлякова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць : Педагогіка і психологія. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. – Вип. 498–499. – С. 7–11.

АНОТАЦІЇ

Бєлякова С.М. Соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку близнюків у період дорослішання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 − педагогічна та вікова психологія. − Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

Дисертація присвячена теоретичному обґрунтуванню та експериментальному вивченню соціально-психологічних детермінант особистісного розвитку близнюків у період дорослішання. Досліджено соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку монозиготних близнюків підліткового віку, котрі знаходилися в стані близнюкової ситуації; теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено модель особистісного розвитку близнюків у період дорослішання; визначено критерії особистісного розвитку підлітків-близнюків, презентовано особистісний профіль підлітків-близнюків та диференційовано їх за типами стосунків у парі; обґрунтовано психологічні механізми особистісного розвитку близнюків; поглиблено та розширено зміст соціально-психологічного простору близнюкової пари, зокрема, мікросоціуму близнюків (близнюкової діади), диференціацію близнюків за типами внутрішньопарних ставлень. Набуло подальшого розвитку уявлення про близнюкову ситуацію як провідну соціально-психологічну детермінанту особистісного розвитку монозиготних близнюків підліткового віку, що визначає їх міжособистісні взаємини у діаді. Обґрунтовано, розроблено, апробовано і доведено ефективність розвивальної програми сприяння особистісному зростанню підлітків-близнюків.

Ключові слова: монозиготні близнюки, близнюкова ситуація, близнюкова діада, соціально-психологічні детермінанти особистісного розвитку близнюків, підлітковий вік, особистісний розвиток, особистісний профіль підлітків-близнюків, соціально-психологічна адаптація.

Белякова С.М. Социально-психологические детерминанты личностного развития близнецов в период взросления. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук за специальностью 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертация посвященная теоретическому обоснованию и экспериментальному изучению социально-психологических детерминант личностного развития близнецов в период взросления. Предложена экспериментальная модель, выделено условия и механизмы личностного развития близнецов.

В результате теоретического анализа психологической литературы сделана общая характеристика исследований близнецов в психогенетике в контексте «природа – среда» и в психологии развития – психологические особенности близнецов; раскрыто понятие «близнецы», «близнецовая ситуация», «социальная ситуация развития близнецов» и их особенности; определен основной метод исследования – близнецовый метод в варианте метода близнецовой пары.

Определено, что важной детерминантой развития близнецов есть социальная ситуация развития – специфическая для каждого возрастного периода система социальных отношений субъекта, отображенная в его переживаниях и реализована им в деятельности с другими людьми.

С целью определения влияния социально-психологических факторов на процесс личностного развития близнецов в период взросления – была разработана программа эмпирического исследования, которая показала, что обе группы изучаемых (идентифицированных и индивидуализированных в паре) близнецов в одинаковой мере имеют проблемы в личностном развитии. Исследовано личностное развитие монозиготных близнецов подросткового возраста, которые находились в состоянии близнецовой ситуации; выяснены родительские установки на близнецовую пару. Проведен анализ межличностных взаимодействий близнецов, а именно: процесса принятия близнецами себя и других, наличие эмоционального комфорта или дискомфорта в общении, адаптивность пары к социуму. В результате исследования были выявлены основные социально-психологические детерминанты личностного развития подростков-близнецов.

Представлена модель личностного развития близнецов в период взросления: на личностное развитие близнецов влияют социально-психологические детерминанты (родительские взаимодействия, ролевые отношения, специфические отношения с окружающим миром), механизмы развития (идентификация и индивидуализация), «Я – концепция» («мы», «Я – окружение», образ – «Я») и идентичный генотип. Выявлена доминантная социально-психологическая детерминанта личностного развития монозиготных близнецов подросткового возраста – близнецовая ситуация, которая характеризирует взаимоотношения близнецов в паре. Расширено научное представление о микросоциуме близнецов (близнецовой диаде), типы отношений внутри нее, определены три группы близнецов за типами эмоциональных отношений. Уточнено понятие «близнецовая ситуация» как специфические психологические особенности взаимоотношений близнецов как партнеров. Характерной особенностью близнецовой пары является собственный микроклимат и специфические отношения с окружающим миром. Составляющими близнецовой ситуации являются две противоположные тенденции: к идентификации со своим близнецом и, напротив, к индивидуализации каждого партнера в паре.

На основе созданной модели был разработан тренинг личностного развития, целью которого выступает формирование у подростков-близнецов навыков

общения, обсуждение с ними проблем взаимодействия с другими людьми, как взрослыми, так и ровесниками – для предотвращения межличностных конфликтов, развитие их личности, самосознания. За характером тренинг имел развивающее направление, поскольку посвящен оптимизации личностного роста близнецов, раскрытию индивидуального потенциала и повышению уровня социализации. Последнее имеет свои проявления как в макроструктуре (общественные процессы, их влияние на личность каждого из близнецов), так и в микроструктуре (поведение в семье, школе, на улице).

Обоснованы и апробированы методические средства для оптимизации личностного развития близнецов в период взросления, разработан ряд рекомендаций для родителей и педагогов. Доказано, что именно близнецовая ситуация является доминантной на отмеченном возрастном этапе.

Ключевые слова: монозиготные близнецы, близнецовая ситуация, близнецовая диада, социально-психологические детерминанты личностного развития близнецов, подростковый возраст, личностное развитие, личностный профиль подростков-близнецов, социально-психологическая адаптация.

Bieliakova S. M. The social-psychological determinants of personal development of twins in the period of adultinq. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of the Candidate of Psychological Sciences of the speciality 19.00.07 – pedagogical and ancient psychology. – National Pedagogical University by Mykola Draqomanov, Kyiv, 2011.

The thesis deals with the theoretical substantiation and experimental investigation of the social-psychological determinant of personal development of twins in the period of adulating. The social-psychological determinants of personal development of monozygotic twins of adolescent age, that finded in the figure of twins situation are researched; the model of personal development of twins in the period of adulating is theoretical grounded and experimentally proved; the criteria of personal development of adolescents-twins are determined, the personal profile of adolescents-twins is presented and theirs is differentiated by types of relations in the pair; psychological mechanisms of personal development of twins are grounded, the content of social- psychological spaciousness of twins'pair is maked duper and is increased, specifically, the microsocium of twins(the twins diada), the differentiation of twins by types of insidepairs attitude attitude became of further development of idea about twins situation as leading social- psychological determinant of personal development of monozygotic twins of adolescent age, that recognizes theirs interpersonal mutnal relation at diada. The effectiveness of developed programmer of promotion the personal increase of adolescents-twins is grounded, worked out, approved and proved there.

Key words: monozygotic twins, twins situation, twins diada, social- psychological determinant of personal development of twins, adolescent age, personal development, personal profile of adolescents-twins, social- psychological adaptation.